

УДК 159.94

Наталя Бурбан

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В НАТОВПІ

Останні події в Україні та світі не дозволяють бути байдужим, займати пасивну життєву позицію. Особливо хвилюють події, в яких задіяна велика кількість людей.

Дослідження проблем натовпу започаткував французький психолог, соціолог, антрополог та історик, публіцист, найбільше відомий як засновник соціальної психології і автор одного з перших варіантів доктрини “масового суспільства” Г. Лебон. Дослідження різновидів та особливостей натовпу зустрічається й у Г. Оллпорта, Г. Спенсера, З. Фрейда, К. Ясперса.

Дослідження психологічних аспектів поведінки особистості в натовпі майже не висвітлюється у працях вітчизняних дослідників, хіба що в руслі здійснення особовим складом органів внутрішніх справ заходів щодо охорони масових заходів (В. Кальнищ, В. Фатхутдінов). Зате російських учених дедалі більше цікавить проблема натовпу (А. Ауербах, О. Бодальов, Д. Верищагін, С. Головін, Л. Карпенко, А. Ковельман, Р. Корсіна, И. Малкіна-Пих, А. Назаретян, Д. Ольшанський, А. Петровський, Ю. Шерковін).

Про натовп здавна говорять письменники, поети і філософи (О. Генрі, І. Франко, О. Пушкін, К. Горацій). Натовп постійно фігурує у Святому Письмі. Отже, проблеми поведінки особистості в натовпі, психологічних аспектів самого натовпу актуалізується у психологічній науці України.

Мета статті полягає у виявленні психологічного змісту поняття “натовп”, дослідженні характеристики натовпу та з’ясуванні причин поведінки особистості в натовпі.

Чи не кожен день ми опиняємося серед скупчення людей. За Г. Оллпортом, це “ефект аудиторії” [13], соціальна інгібіція, фасилітація. Не загубитись, не розчинитись у морі людських емоцій, стороннього впливу. Дуже часто ми піддаємося стадному інстинкту. Страх паралізує розум. Боїмося сказати “ні”, адже легше розділити думку більшості, зробити те, що інші, залишитись у тіні вільним спостерігачем. Щоб відстояти свою “Я-Концепцію”, потрібно неабияку силу волі, силу духу, розуму. Чому, опинившись у натовпі, людина втрачає своє “я”? Що рухає натовпом і робить його надсильним, здатним знищити абсолютно все на своєму шляху? Чи можливо керувати цією силою?

У більшості психологічних словників “натовп” трактується як “безструктурне скупчення людей, позбавлених чітко усвідомлюваної спільнос-

ті цілей і єдиної позиційно-рольової структури, але пов'язаних між собою схожістю емоційного стану і спільним об'єктом уваги" [4; 16, с. 148; 17].

В Оксфордському словнику термінів також зазначається, що "натовп – це велике, але тимчасове зібрання людей із загальним інтересом або об'єктом уваги" [12]. Доповнюють попередні визначення натовпу такі: "Натовп - це основний суб'єкт стихійної поведінки; контактна, зовні не організована спільнота, що вирізняється високим ступенем конформізму складових її індивідів, що діють вкрай емоційно і одноставно" [3; 14, с. 55].

Поведінка людини в соціумі тісно пов'язана з її соціальною роллю. Від лікаря люди чекають, що він врятує, посіє зерно надії, оптимізму, від педагога - розумного, доброго, вічного... Бізнесмен чи студент, пожежник, архітектор, програміст, пенсіонер – це все соціальні ролі, які мають свою програму поведінки, це те, чого чекають від людини оточуючі. Наша психіка - адаптивна система. Виживе сильніший – цей принцип еволюції завжди впливатиме на людство, не залежно від епохи, освіти, соціального статусу людини.

Основними механізмами формування натовпу і розвитку його специфічних якостей вважається циркулярна реакція (наростаюче двостороннє емоційне зараження), а також чутки [16]. Циркулярна реакція - це взаємне зараження, тобто передача емоційного стану на психофізіологічному рівні контакту між організмами [10].

Д. Ольшанський виділяє й описує такі види натовпу [14, с. 54-58]: випадковий; експресивний, "конвенціональний", діючий.

А. Назаретян, Ю. Шерковін виділяють чотири основні види натовпу [11, с. 36; 16, с. 149]: okazionalnyi, пов'язаний із цікавістю до події, що несподівано виникла (наприклад, дорожня аварія); konventionalnyi, пов'язаний з інтересом до якоїсь заздалегідь оголошеної масової розваги (наприклад, деякі види спортивних змагань) та готовий, часто лише тимчасово, слідувати досить дифузним нормам поведінки; експресивний натовп, який спільно виражає загальне ставлення до якої-небудь події (радість, ентузіазм, обурення, протест тощо), його крайньою формою екстатичний натовп, що досягається внаслідок взаємного ритмічно наростаючого зараження стану загального екстазу (як на деяких масових релігійних ритуалах, карнавалах, концертах рок-музики тощо); діючий натовп, який, у свою чергу, включає такі підвиди: а) агресивний натовп, об'єднаний сліпою ненавистю до деякого об'єкта (суд Лінча, побиття релігійних, політичних супротивників тощо); б) панічний натовп, що стихійно рятується від реального чи уявного джерела небезпеки, цей тип натовпу яскраво висвітлений у фільмі "Титанік"; в) накопичувальний, що вступає в невпорядкований безпосередній конфлікт за володіння будь-якими цінностями (грошима, місцями в

транспорті тощо), як приклад - 30 листопада минуло 14 років із часу трагедії, яка сталась у місті Червонограді під час перегляду фільму “Армагедон”; г) повстанський, у якому людей пов’язує спільне справедливе обурення діями влади, він нерідко є атрибутом революційних потрясінь, своєчасне внесення до нього організуючого начала здатне підняти стихійно масовий виступ до свідомого акту політичної боротьби, (Помаранчева революція 2004 року, Євромайдан, революція 2013 року).

Відсутність чітких цілей, відсутність або дифузність структури породжують практично найбільш важливу властивість натовпу - його легку перетворюваність з одного виду (підвиду) в інший. Такі перетворення часто відбуваються спонтанно, проте знання їх типових закономірностей і механізмів дозволяє маніпулювати поведінкою натовпу в авантюристських цілях (що характерно для реакційних політичних режимів, найчастіше навмисно провокують погроми, самосуд тощо) або свідомо запобігати і припиняти її особливо небезпечні дії.

Емоційне кружляння стирає індивідуальні відмінності. Ситуативно знижується роль особистісного досвіду, індивідуальної та рольової ідентифікації, здорового сенсу. Індивід відчуває і поведінково реагує, “як усі”.

Відбувається еволюційна регресія: актуалізуються нижчі, історично більш примітивні пласти психіки. “Свідома особистість зникає, - писав із цього приводу Г. Лебон, - причому почуття всіх окремих одиниць, що утворюють ціле, іменоване натовпом, приймає однаковий напрям”. Тому “в натовпі може відбуватися накопичення тільки дурості, а не розуму” [9, с. 67]. Ю. Платонов цитує З. Фрейда: “Схоже, досить опинитися разом великій масі, величезній безлічі людей для того, щоб всі моральні досягнення складових їх індивідів відразу розвіялись, а на їх місці залишилися лише найпримітивніші, найдавніші, найгрубіші психологічні установки” [15, с. 367]. Імовірність виникнення циркулярної реакції зростає в періоди соціальної напруженості. Проте дослідження істориків і психологів показують, що це не завжди так і навіть найчастіше не так! “Комедія цікавості” О Генрі доводить, що скупчення людей ніколи не буває випадковим. Людям потрібна сенсація. Кожному – своя. У кожного свої цілі, мрії, переконання, і усі вони в одну мить пов’язані між собою загальним центром уваги, емоційним станом. Незважаючи на відсутність єдності в думках серед дослідників щодо характеристик натовпу, йому найчастіше приписують: а) духовну єдність або “розумову однорідність”; б) емоційність; в) ірраціональність.

Г. Лебон пояснював духовну єдність натовпу механізмом зараження - механічного поширення афекту від одного члена до іншого за принципом інфекційного захворювання [9].

С. Мілгрем і Точ вважають, що видима психічна однорідність натовпу може пояснюватися механізмом конвергенції: індивіди, що подібно думають і відчувають, мають тенденцію збиратися разом і об'єднуватися в натовп. На їх думку, однорідність швидше передує, ніж впливає з приналежності до натовпу. Вони подають механізми, що, імовірно, пояснюють емоційний та ірраціональний характер натовпу: а) втрата відповідальності внаслідок анонімності; б) враження загальності [8].

Р. Корсіна та А. Ауербах визначили натовп як “діючі спільно, плечем до плеча, анонімні, випадкові, тимчасові та неорганізовані спільності” [8, с. 654].

У ширшому розумінні поняття “натовп” визначив В. Белінський: “Натовп є зібрання людей, що живуть за переказами і думають за авторитетом” [21].

Г. Лебон під словом “натовп” має на увазі у звичайному сенсі “зібрання індивідів, якою б не була їхня національність, професія або стать і які б не були випадковості, що викликали це зібрання” [9, с. 67]. З психологічної точки зору, “зібрання людей” (натовп) має зовсім нові риси, що відрізняються від тих, які характеризують окремих індивідів, що входять у склад цього зібрання. Далі вчений зазначає, що, спостерігаючи більшість вчинків натовпу, “ми бачимо, що вони найчастіше служать вираженням його низького розумового рівня. Але є такі випадки, коли діями натовпу керують, мабуть, таємничі сили, які називались у давнину долею, природою, провидінням і тепер іменовані голосом мертвих. Ми не можемо не визнавати могутності цих сил, хоча абсолютно не знаємо їх сутності” [9, с. 63].

Відомо, що люди в натовпі не належать самі собі, що може мати вкрай катастрофічні наслідки.

Г. Лебон зробив спробу вивчення проблеми натовпу виключно з допомогою наукових прийомів [9, с. 61].

Більшість психологів займалися проблемою натовпу лише з точки зору її злочинності. Г. Лебон вважає, що, без сумніву, є злочинний натовп, але є також натовп добродесний, героїчний і багато інших. Злочини натовпу є лише окремим випадком його психології; не можна дізнатися про духовну організацію натовпу, вивчаючи лише її злочини, так само як не можна дізнатися про духовну організацію особистості, вивчаючи лише її вади [9, с. 65].

Цивілізації створювалися й оберігалися маленькою горсткою інтелектуальної аристократії та ніколи - натовпом. Сила натовпу спрямована лише на руйнування. Панування натовпу завжди вказує на фазу варварства. Цивілізація передбачає існування певних правил, дисципліну, перехід від інстинктивного до раціонального, передбачень майбутнього, більш високий рівень культури. “Завдяки своїй винятково руйнівній силі натовп діє як мікроби, що прискорюють розкладання

ослабленого організму або трупа. Якщо будівлю будь-якої цивілізації підточено, то завжди натовп викликає її падіння” [9, с. 65].

У натовпі зникає свідомо особистість, причому почуття й ідеї всіх окремих одиниць, які складають ціле, іменоване натовпом, приймають один і той же напрям, навіть зовні індивіди в натовпі стають схожими. На думку Г. Лебона, утворюється колективна душа, “яка має, звісно, тимчасовий характер, але й досить певні риси. Зібрання в таких випадках стають ... організованою юрбою або натовпом натхненним, який складає єдину істоту і підкоряється закону духовної єдності натовпу” [9, с. 67].

Г. Лебон зазначає, що найбільш вражаючий факт, який спостерігався в натхненному натовпі, такий: які б не були індивіди, що його складають, який би не був їх спосіб життя, заняття, їх характер і розум, одного їх перетворення в натовп достатньо для того, щоб у них утворився рід колективної душі, яка змушує їх відчувати, думати і діяти зовсім інакше, ніж думав, діяв і відчував кожен із них окремо. Існують такі ідеї і почуття, які виникають і перетворюються на дії лише в індивідів, що складають натовп. “Одухотворений натовп є тимчасовим організмом, що утворився з різнорідних елементів, які на одну мить об’єдналися разом, подібно до того, як з’єднуються клітини, що входять до складу живого тіла і що утворена з допомогою цього з’єднання нова істота володіє властивостями, відмінними від тих, якими володіє кожна клітина окремо” [9, с. 67].

Ця думка підтверджена філософом Г. Спенсером. В агрегаті, що створює натовп, немає ні суми, ні середнього арифметичного елементів, що входять до його складу, але існує їх комбінація і утворення нових властивостей, подібно до того, як це відбувається в хімії при поєднанні деяких елементів, що утворюють нове тіло, яке володіє зовсім іншими властивостями, ніж ті, що послужили для його утворення [19].

Подібно характеризує натовп і Д. Верещагін: “Натовп завжди більш агресивний, ніж окремі люди, що його складають, він завжди легко піддається емоціям, він не здатний тверезо оцінювати ситуацію. Натовп ніколи не міркує, і тому його легко підштовхнути до якихось масових акцій: протесту, осуду, та й просто до бунту. Йому легко підняти велику кількість людей на бій, на барикади. Цією властивістю натовпу завжди користувалися і користуються ті, хто рветься до влади і вже пануючі вожді, політики, “горлани-ватажки”. Вони навчилися запросто повертати натовп у потрібну їм сторону, потягнувши його за “ниточки” емоцій, злегка натиснувши на хворі місця...” [1].

У книзі Д. Верещагіна “Визволення” детально описана психологія натовпу через психоемоційне поле, яке вона створює [1]. Дослідник

справедливо зазначає, що “у натовпі немає індивідуальностей, а є лише багатоголова, але при цьому істота без мізків, енергетичний монстр, який діє “за заявками” розважливих “заспівувачів” [1].

Відомо, що, як це не дивно, але навіть із досить розумними людьми, буває, трапляються такі незрозумілі, на перший погляд, речі: опинившись, наприклад, на мітингу, вони раптом, піддавшись загальному настрою, разом з усіма починають скандувати [1]: “Ми вимагаємо! ... Ми протестуємо!” Потім, залишившись на самоті та злегка оговтавшись, така людина раптом із жахом розуміє, що абсолютно не уявляє, хто такі ці “ми”, від імені яких вона так рішуче вимагала та протестувала. Адже у неї є її особисте “я”, якому якраз не хочеться ні вимагати, ні протестувати. Подібні випадки також описує Д. Верищагін.

Натовп – наче море, яке залежить і від сили вітру (лідера), і від багатьох підводних течій, море (масова агресія), яке шумить, бурлить, у ньому багато підводних джерел (стимулів), під впливом яких може виникнути шторм (масова паніка).

Д. Верищагін описує багатьом відоме “стадне почуття”. Це коли, побачивши людей, що біжать, людина, яка проходить повз у своїх справах раптом неусвідомлено ні з того ні з сього приєднується до них. Вчений пояснює таку поведінку особистості в натовпі, як потрапляння її під вплив чужої програми, у її підсвідомості закарбовується приблизно таке: всі біжать – отже, і мені треба. Були випадки, коли людина в такому стані, не встигнувши оговтатись, сідала в абсолютно непотрібний їй поїзд, а потім не знаходила собі місця, не знаючи, як дістатися до дому [1, с. 13]. У наш час це перехід через дорогу на червоне світло, коли достатньо одній людині рушити. Вчений пояснює психологію натовпу оригінальним способом. Підпорядкування енергетиці великої кількості людей - пряма дорога до хвороб, розвитку злоби, негативізму, а також до помилкових прагнень, до безглузлого проведення часу і ще до тисячі людських нещасть. Схема розвитку хвороби у разі, якщо ви піддаєтеся чужому програмуванню, дуже проста. На цю вудочку, наприклад, часто попадаються літні люди.

У главі 1 під назвою “Патологічні зв’язки суспільств і психіка натовпу” Д. Верищагін пояснює, “як ми перетворюємося в зомбі” [1]. Вчений знаходить відповідь на питання: “Чому ж так спотворюється наше сприйняття в натовпі, а на чистій природі воно стає зовсім іншим?”. Та й сама людина там стає іншою - якоюсь чистішою, світлішою, кращою. Цьому є причина. Дослідник наводить таку аналогію: “Скільки б людей не дихало свіжим повітрям у лісі, в полі, біля моря - повітря все ж залишається свіжим, чистим, його свіжість весь час самовідновлюється. Але якщо велика кількість

людей перебуває в замкнутому непровітрюваному приміщенні, то чистого повітря там стає все менше і менше, потім не залишається зовсім, і люди починають вдихати ті викиди, які вже багато разів пройшли через чужі легені та стали в результаті чистою отрутою. Те ж саме відбувається в натовпі з людською енергетикою” [1, с. 11].

Нормальне поле людського організму складається з потоків Землі та Космосу, які трансформуються власною енергетичною структурою людини. При скупченні народу множинні енергетичні викиди великої кількості людей утворюють те ж саме отруєне повітря, тобто отруєну енергетику, яка формує якусь нову одухотворену енергетичну структуру. Ця нова енергетична структура починає жити самостійним життям, і вже вона, як стверджує Д. Верищагін, впливає на людей, визначає їх реакції, вчинки, особливості поведінки. Ця сумарна енергетика легко підпорядкує собі ще десять нових людей і, незважаючи на те, що інші десять із яких-небудь причин відійшли, структура все одно живе випромінюванням ста чоловік. Поступово люди, що почали процес, відключаються від структури, але вона все одно живе, підпорядковуючи собі все нових членів. Енергоінформаційний паразит вибиває з людей енергію, потрібну для власного існування. Так виникають військові істерії та революції. Окрема людина в цій ситуації неминуче програє, адже вона втрачає саму себе, перестає належати собі, бути господарем своєї поведінки. Вона стає лише гвинтиком потужної енергетичної машини, яка тягне його за собою всупереч його волі [1, с. 12-13].

Згідно з висунутою Д. Верищагіним теорією енергетично-інформаційного поля, людей у натовпі об'єднують їх “енергетичні структури - мікроби порівняно з істинними енергоінформаційними паразитами, які збуджують війни, військові істерії, революції, політичні перевороти, об'єднують людей у партії та політичні течії, змушують їх підтримувати купку політиканів, які через рупор засобів масової інформації вибивають нові хвилі енергії з народу - дійного стада енергетичних паразитів. Ці енергоінформаційні монстри правлять Землею - безліч людей підпорядковані їм, але одне їх існування тримається в тіні” [1, с. 13]. На його думку, звільнення від енергоінформаційних паразитів (ЕІП) означає свободу, свободу для розвитку. Бо саме ЕІП змушують нас залишатися глухими, вони закривають нам очі, щоб назавжди залишитися в положенні дійних корів. Їх потрібно за будь-яку ціну перемогти [1, с. 13].

К. Ясперс також розглядає проблему натовпу, зокрема ототожнює його в більшості з масою, а також виділяє відмінності між масою і народом таким чином: “Народ структурований, усвідомлює себе у своїх життєвих підвалинах, у своєму мисленні та традиціях” [23]. Він стверджує, що в його співтоваристві є якась атмосфера, “людина з народу володіє особи-

стими рисами характеру також завдяки силі народу, яка служить йому основою. Маса, навпаки, не структурована, не володіє самосвідомістю, однорідна і квантитативна, вона позбавлена будь-яких відмінних властивостей, традицій, ґрунту - вона порожня. Маса є об'єктом пропаганди і навіювання, живе на найнижчому рівні свідомості" [23].

А. Ковельман аналізує драму Ісуса, що розгортається при безперервній взаємодії з натовпом. Ісус постійно "жаліє" натовп (Матв. 9: 36; 15:32). Численний натовп "стелить свої одежі при в'їзді Ісуса в Єрусалим" (Матв. 21:8). Вороги Ісуса бояться натовпу і тому довгий час не чіпають його (Матв. 21: 26, 46; 26:5). А потім "численна юрба" з мечами та киями приходить від первосвящеників і старшин народних схопити Ісуса (Мт. 26: 47). І він каже "натовпу": "Кожен день з вами сидів Я, навчаючи у храмі, і ви не брали Мене" (Мт. 26: 55). "Перед натовпом" умив руки Пилат, "бачачи, що нічого не вдіє, а неспокій ще більший" (Матв. 27: 24). Перед нами типовий стан натовпу (сум'яття) і типове поводження з натовпом (маніпулювання ним). Маніпулюють первосвященики і старійшини, які спонукали натовп кричати "Варрава, а Ісусові смерть" (Матв. 27: 20) [6; 18].

А. Ковельман має дещо відмінні погляди від розглянутих вище. Він зазначає, що натовп - лише один із проявів маси, особливого стану суспільства, в якому люди атомізовані, не пов'язані намертво зі своєю громадою, селом, цехом, професією. Натовп ніби вириває людину з її соціального гнізда, з нормальної більш-менш престижної позиції. Тут люди покинуті, розсіяні, а тому вони змучені. Натовп, що не складається з індивідів, - це не натовп, а власне, кланова сходка. Вчений вважає, що індивід народжується разом із натовпом. Він виявив, що сліди цього подвійного народження розсіяні в талмудичній літературі перших століть нашої ери. В Тосефта до трактату "Берахот" є такі слова: "При вигляді натовпу вимовляють: "Благословен знаючий таємне, бо як особи, так і думки у людей різні" [20]. Саме тут А. Ковельман вступає в суперечність із соціологією та психологією ХХ століття, які вважають (як показано вище), що всі особи і думки в натовпі однакові! Він зазначає: "Тут різні точки відліку. Інтелектуал-соціолог порівнює натовп із міжнародним науковим конгресом, із колом своїх колег. Якщо ж порівнювати натовп із традиційним суспільством, із народом, який сумирно сидить по селах, то саме строкатість осіб і думок кидається в очі. Де ж її побачити? Звичайно, на Храмовій горі в Єрусалимі, куди паломники з'їжджаються з усіх боків, люди різного звання і положення сусідають один з одним" [6, с. 14].

Також А. Ковельман вважає, що коли з'явився натовп, можливим стало і положення "поза" натовпом [6]. Воля, яку відчуває людина в

натовпі (за Платоном), створює різноманітність вдач, можливість робити і говорити, що хочеш [6].

Цікаву думку щодо поведінки особистості в натовпі висвітлює С. Козловський. “Рішення, як вчинити в несподіваній ситуації, приймається префронтальною корою головного мозку, і його доводиться приймати швидко. Після цього мигдалина гальмується, і неусвідомлені реакції замінюються усвідомленими. Щоб рішення було осмисленим, корі необхідна інформація. Однак людині, що опинилася в натовпі, бракує відомостей про джерело небезпеки. Вона чує, що хтось закричав, бачить, що всі починають бігти, але що саме сталося, не знає. І префронтальна кора поводить, як двієчник на контрольній: списує у сусіда. Побачивши, що всі біжать, людина робить висновок, що вони діють осмислено. Їй простіше запозичити їх готове рішення, ніж придумувати своє, особливо коли доводиться діяти в напруженій обстановці. Якщо навіть у натовпі хтось просто несподівано рушить, вже може виникнути масова тиснява” [7, с. 35].

С. Козловський закликає остерігатися натовпу, якому знайомі лише прості та крайні почуття. Особистість, частково звільнившись від власних думок і почуттів для злиття з натовпом, неминуче від цього втратить [7].

Говорячи про причини поведінки особистості в натовпі та її відмінності поза натовпом, Г. Лебон покладається на те, що явища несвідомого відіграють видатну роль не лише в органічному житті, але й у творіннях розуму. Відомо ж, що свідоме життя розуму складає лише дуже малу частину порівняно з його несвідомим життям [9].

Найтонший аналітик, найбільш проникливий спостерігач у стані підмити лише дуже невелике число несвідомих двигунів, яким він кориться. Наші свідомі вчинки витікають із субстрату несвідомого, створеного впливом спадковості. Елементи свідомого, які утворюють душу раси, саме і є причиною подібності індивідів цієї раси, що відрізняються один від одного головним чином елементами свідомого - тим, що складає плід виховання або ж результат виняткової спадковості. Самі найнесхожіші між собою за своїм розумом люди можуть володіти однаковими пристрастями, інстинктами і почуттями в усьому, що стосується почуття, релігії, політики, моралі, прихильностей і антипатій тощо. Загальні риси характеру, керовані несвідомим та наявні в більшості нормальних індивідів раси, поєднуються разом у натовпі. У колективній душі інтелектуальні здібності індивідів і, отже, їх індивідуальність зникають; різнорідне потопає в однорідному, і беруть верх несвідомі якості [9, с. 69].

Як протистояти силі вітру, пливти проти течії? Г. Лебон вважає, що люди, що володіють досить сильною індивідуальністю, щоб противи-

тися навіюванню, в натовпі занадто нечисленні, тому не в змозі боротися з течією. Найбільше, що вони можуть зробити, - це “відвернути натовп за допомогою якого-небудь нового навіювання. Так, наприклад, вдале слово, який-небудь образ, викликаний до речі в уяві натовпу, відволікали її від найкривавіших учинків” [9]. Про силу слова писав наш геній, будитель Т. Шевченко: “Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос - більш нічого. А Серце б’ється, – ожива, як їх почує!... Знать, од Бога і голос той, і ті слова ідуть між люди!...” [22].

Отже, зникнення свідомої особистості, перевага особистості несвідомої, однаковий напрям почуттів та ідей, зумовлений навіюванням, і прагнення перетворити негайно в дії викликані ідеї - ось головні риси, що характеризують індивіда в натовпі. Він вже перестає бути самим собою і стає роботом, у якого своєї волі не існує. Таким чином, стаючи часткою організованого натовпу, людина опускається на кілька сходинок нижче сходами цивілізації. В ізольованому положенні вона, можливо, була б культурною людиною; в натовпі це варвар, тобто істота інстинктивна. У неї виявляється схильність до сваволі, буйства, лютості, але також і до ентузіазму і героїзму, властивих первісній людині, подібність із якою ще більше підсилює те, що людина в натовпі надзвичайно легко підкоряється словам і уявленням, що не справили б на неї в ізольованому положенні ніякого впливу, і робить вчинки, які явно суперечать і її інтересам, і її звичкам. Індивід у натовпі - це піщинка серед маси інших піщинок, здіймається як буря [9, с. 70]. Всі феномени натовпу підвласні силі Вітру.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні властивостей натовпу та їх різновидів, у емпіричному дослідженні поведінки особистості в натовпі, зокрема у перевірці таких гіпотез: особистості, які тривалий час перебували в умовах тривалої сенсорної, емоційної депривації, більш схильні до конформної поведінки у натовпі, а також до бурхливого вияву емоцій, афектів, неадекватних вчинків; поведінка індивіда у натовпі зумовлена типом його темпераменту, особливістю діяльності вищої нервової системи; під вплив натовпу не підпадає особистість, присутність якої в натовпі зумовлена певною метою.

Посилання:

1. *Верещагин, Д. С.* “Освобождение”. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.litmir.net/br/?b=141844&p=1>
2. *Гален, К.* О назначении частей человеческого тела. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/422/index.htm>
3. Глоссарий по политической психологии. — М. : РУДН, 2003. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary/16/symbol/210>

4. Головин, С. Ю. Словарь практического психолога. — Минск : Харвест, 1998. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/tolpa>
5. Кальниш, В. В. Формування громадсько-політичної поведінки великих груп населення : Наукова монографія / В. В. Кальниш, Ю. Г. Кальниш. — Київ, 2009. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://sd.net.ua/2012/03/08/povedinka-natovpu.html>
6. Ковельман, А. Б. Рождение толпы: от ветхого к новому завету. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://es-dejavu.ru/c/Crowd.html>
7. Козловский, С. Во власти толпы // Вокруг света. — 2011. — № 10 (2853). — Октябрь. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/7515/>
8. Корсини, Р. Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Ауэрбах. — С.-Пб. : Питер, 2006. — 1096 с.
9. Лебон, Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — С.-Пб. 1995. — 237 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://royallib.ru/book/lebon_gustav/psihologiya_narodov_i_mass.html
10. Малкина-Пых, И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И. Г. Малкина-Пых. — М. : Изд-во Эксмо, 2005. — 960 с.
11. Назаретян, А. П. Психология предкризисного социального развития // Психологический журнал. — 2000. — Т. 21. — № 1. — С. 36-47.
12. Оксфордский толковый словарь по психологии / под. ред. А. Ребера, 2002. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/487/word/tolpa>
13. Олпорт, Г. Становление личности : Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под. общ. ред. Д. А. Леонтьева. — М. : Смысл, 2002. — 462 с.
14. Ольшанский, Д. Психология масс / Д. Ольшанский. — С.-Пб. : Питер, 2002. — 368 с.
15. Платонов, Ю. П. Психология конфликтной поведінки. — С.-Пб. : Речь. — 2009. — 544 с.
16. Психологический лексикон : энциклопедический словарь в шести томах / ред.-сост. Л. А. Карпенко; под. общ. ред. А. В. Петровского. — М. : ПЕР СЭ, 2006. — 176 с.
17. Психология общения: энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. — М. : Изд-во “Когито-центр”, 2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://oim.ru/category/entsiklopediya/psikhologiya-obshcheniya-entsiklopedicheskii-slovar-pod-obshch-red-aa-bodale>
18. Святе Письмо. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ukrbibliya.at.ua/>
19. Спенсер, Г. Синтетическая философия (в кратком изложении Говарда Коллинза). — Киев : Ника-Центр, 1997. — 513 с.
20. Талмуд. Мишна и Тосефта. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3984778>
21. Толпа и смысл жизни // Психология. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://samopoznanie.ru/articles/tolpa_i_smysl_zhizni/#ixzz38qgSCNPP
22. Шевченко, Т. Г. Ну що б, здавалося, слова... // Шевченко, Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 2: Поезія 1847-1861 pp. — С. 94.
23. Ясперс, К. Истоки истории и ее цель / Пер. М. И. Левиной. — М., 1978. — Вып. 1. — 527 с.

References (transliterated and translated):

1. Verishchagin, D. S. “Osvobozhdenie” (“Liberation”). — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.litmir.net/br/?b=141844&p=1>
2. Galen, K. O naznachenii chastey chelovecheskogo tela (On the functions of parts of human body). — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.bibliotekar.ru/422/index.htm>
3. Glossariy po politicheskoy psikhologii (Glossary of Political Psychology). Moscow, 2003. — [Electron resource]. — Mode of access: <http://vocabulary.ru/dictionary/16/symbol/210>

4. *Golovin, S. Yu.* Slovar' prakticheskogo psikhologa (Dictionary of practical psychologist). Minsk, 1998. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/tolpa>
5. *Kalnysh, V. V., Kalnysh, Yu. H.* Formuvannia hromadsko-politychnoi povedinky velykykh hrup naseleння : Naukova monohrafiia (Formation of social and political behavior of large groups : Scientific monograph). Kyiv, 2009. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://sd.net.ua/2012/03/08/povedinka-natovpu.html>
6. *Kovel'man, A. B.* Rozhdenie tolpy: ot vetkhogo k novomu zavetu (The birth of the crowd: from the old to the new covenant). — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://ec-dejavu.ru/c/Crowd.html>
7. *Kozlovskiy, S.* Vo vlasti tolpy (In the power of the crowd). // *Vokrug sveta. Around the World*, 2011. No 10 (2853), Oct. — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/7515/>
8. *Corsini, R., Auerbach, A.* Psikhologicheskaya entsiklopediya (Psychological Encyclopedia). St.-Petersburg, 2006. 1096 p.
9. *Lebon, G.* Psikhologiya narodov i mass (Psychology of peoples and masses). St.-Petersburg, 1995. 237 p. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://royallib.ru/book/lebon_gustav/psihologiya_narodov_i_mass.html
10. *Malkina-Pykh, I. G.* Psikhologicheskaya pomoshch' v krizisnykh situatsiyakh (Psychological help in crisis situations). Moscow, 2005. 960 p.
11. *Nazaretian, A. P.* Psikhologiya predkrizisnogo sotsial'nogo razvitiya (Psychology of pre-crisis social development). // *Psychological Journal*, 2000. Vol. 21. No 1. P. 36-47.
12. Oksfordskiy tolkovyy slovar' po psikhologii / pod. red. A. Rebera, 2002. (The Oxford Dictionary of Psychology / Ed. by A. Reber, 2002). — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://vocabulary.ru/dictionary/487/word/tolpa>
13. *Allport, G.* Stanovlenie lichnosti : Izbrannye trudy (Formation of the person: Selected Works) / [trans. from English by L. V. Trubitsina & D. A. Leontiev]; Ed. by D. A. Leontiev. Moscow, 2002. 462 p.
14. *Ol'shanskiy, D.* Psikhologiya mass (Psychology of masses). St.-Petersburg, 2002. 368 p.
15. *Platonov, Yu. P.* Psikhologiya konfliktnoi povedinki (Psychology of conflict behavior). St.-Petersburg, 2009. 544 p.
16. Psikhologicheskii leksikon : entsiklopedicheskiy slovar' v shesti tomakh / red.-sost. L. A. Karpenko; pod. obshch. red. A. V. Petrovskogo (Psychological lexicon : encyclopedic dictionary in six volumes / Compiler Karpenko L. A.; Ed. by A. V. Petrovskiy. Moscow, 2006. 176 p.
17. Psikhologiya obshcheniya : entsiklopedicheskiy slovar' / pod obshch. red. A. A. Bodaleva (Psychology of communication : Encyclopedic Dictionary / Ed. by A. A. Bodalev). Moscow, 2011. — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://oim.ru/category/entsiklopediya/psikhologiya-obshcheniya-entsiklopedicheskii-slovar-pod-obshch-red-aa-bodale>
18. *Sviate Pysmo* (Holy Scripture). — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://ukrbibliya.at.ua/>
19. *Spencer, G.* Sinteticheskaya filosofiya (v kratkom izlozhenii Govarda Kollinza) (Synthetic Philosophy (in summary of Howard Collins)). Kyiv, 1997. 513 p.
20. *Talmud. Mishna i Tosefta* (Talmud. The Mishnah and Tosefta). — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3984778>
21. *Tolpa i smysl zhizni* // *Psikhologiya* (The crowd and the meaning of life // Psychology). — [Electronic resource]. — Mode of access : http://samopoznanie.ru/articles/tolpa_i_smysl_zhizni/#ixzz38qgSCNPP
22. *Shevchenko, T. H.* Povne zibrannia tvoriv : U 12 t. (Complete Works: in 12 vols.). / Ed. : M. H Zhulinskyi (Chairman) et.al. Kyiv, 2001. Vol. 2. P. 94.

23. *Jaspers, K.* Istoki istorii i ee tsel' (Origins of history and its purpose). / Trans. by *M. I. Levina.* Moscow, 1978. Vol. 1. 527 p.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014

Н. Бурбан

Психологические аспекты поведения личности в толпе

В статье исследуются психологические аспекты поведения толпы и личности в толпе, выясняется содержание понятия “толпа” и рассматриваются многочисленные исследования ученых социологов, психологов, философов. Очерчены гипотетические пути личностного поведения в толпе. Автор делает вывод, что исчезновение сознательной личности, преобладание личности бессознательной, одинаковое направление чувств и идей, обусловленных внушением, и стремление превратить немедленно в действия вызванные идеи – главные черты, характеризующие индивида в толпе. Он уже перестает быть самим собой и становится роботом, у которого своей воли не существует. Таким образом, становясь частицей организованной толпы, человек опускается на несколько ступеней ниже по лестнице цивилизации. В изолированном положении он, возможно, был бы культурным человеком; в толпе это варвар, т. е. существо инстинктивное. В него обнаруживается склонность к произволу, буйству, свирепости, но также и к энтузиазму и героизму, присущих первобытному человеку, сходство с которым еще больше усиливает то, что человек в толпе чрезвычайно легко подчиняется словам и представлениям, которые не произвели бы на него в изолированном положении никакого влияния, и совершает поступки, явно противоречащие и его интересам, и его привычкам.

Ключевые слова: толпа, индивид, личность, народ, масса, энергоинформационное пространство, энергоинформационный паразит, циркулярная реакция, депривация.

N. Burban

Psychological Aspects of Person's Behavior in a Crowd

The article investigates the psychological aspects of crowd behavior and a personality in the crowd, clarifies the meaning of “a crowd” and considers numerous studies of social scientists, psychologists and philosophers. Hypothetical ways of a personal behavior in the crowd are outlined. The author concludes that the disappearance of the conscious personality, the predominance of the unconscious personality, the same direction of feelings and ideas caused by suggestion, and the desire to turn immediately triggered ideas into action are the main features that characterize the individual in the crowd. A person ceases to be himself and becomes a robot without his/her own will. Thus, a person becomes a particle of an organized crowd, and descends a few steps down the ladder of civilization. In an isolated position, the person might have been an educated person; but in the crowd he/she is a barbarian, i.e. an instinctive creature. A person reveals a tendency to tyranny, violence, ferocity, but also to the enthusiasm and heroism inherent in primitive people, the similarity with whom further reinforces the fact that a person in the crowd is very easily subjugated to the words and concepts that would not have any influence on him/her in an isolated position, and commits acts obviously contrary to his/her interests and habits.

Key words: crowd, individual, person, people, mass, energy-space, energy-parasite, circular reaction, deprivation.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор П. І. Сікорський